

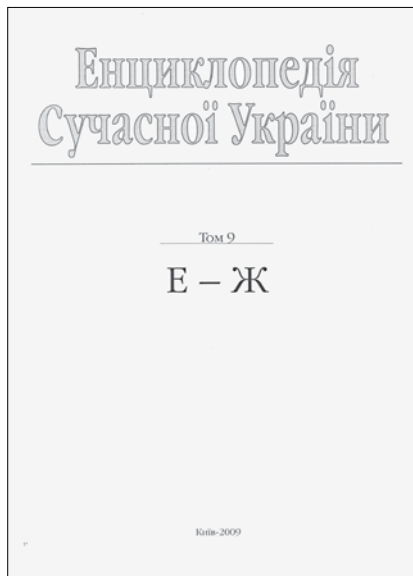
М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК*

ВІД ЕУ – ДО ЕСУ

Черговий, дев'ятий том Енциклопедії Сучасної України, що охоплює статті на літери Е–Ж, надійшов до бібліотек країни. Серед розмаїття статей-персоналій, великого блоку статей економічного та екологічного спрямування, нарисів про наукові напрями, галузі народного господарства, адміністративні одиниці та значно менших – про об'єкти, інституції, видання, установи тощо том містить статтю “Енциклопедія”, що подає сконцентровану інформацію про історію енциклопедичної справи на українських землях і поза ними, про здобутки українських енциклопедистів. Уже десять років, з них останні п'ять у створеному в системі Національної академії наук України Інституті енциклопедичних досліджень, працюють над цим проектом науковці. Як же виникла ідея такої енциклопедії і які трансформації вона пройшла.

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України є спадкоємцем Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України, яке було створено у системі НАН України 1998 року саме з метою підготовки Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ). Названа енциклопедія і є головним проектом, над яким працює Інститут. Якщо порівнювати її з попередніми енциклопедичними виданнями, то насамперед варто наголосити на двох принципових моментах – відсутність ідеологічних і партійних пріоритетів, особливо це стосується порівняння з Українською Радянською Енциклопедією (УРЕ), і широтою охоплення різних сфер буття в Україні. Друга особливість вирізняє ЕСУ як від УРЕ, так і від Енциклопедії Українознавства (ЕУ) та її англomовного варіанту.

До речі, ЕСУ замислювалася як ЕУ-3. Як відомо, Наукове товариство ім. Шевченка, що відновило свою діяльність по Другій світовій війні в Німеччині, у 1947 році прийняло рішення про створення Енциклопедії Українознавства. Планувалася вона, власне, й була реалізована як два окремі, однак взаємопов'язані й взаємодоповнюючі видання. Перша частина цієї праці дістала назву ЕУ-1. Вона складалася з 3-х

* Железняк Микола Григорович – кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України.

томів, що охоплюють за тематичним принципом усі ділянки українознавства. На 1200 (нумерація всіх книжок наскрізна) сторінках у формі низки наукових статей подано загальні відомості про назву території та її народу; географічне положення України та межі її земель, адміністративний поділ, фізичну географію і природу, геологію, клімат, рослинний та тваринний світ, людність і демографію, економіку, народне господарство, юриспруденцію, етнографію, мову, історію, культуру, літературу, пресу, охорону здоров'я та спорт, військо. Словом, усі аспекти життя країни та етносу, ймення якого – українці. Редакційну колегію цього видання очолювали В. Кубійович та З. Кузеля, а серед авторів такі метри свого фаху, як: Н. Василенко-Полонська, І. Раковський, Ю. Блохін-Бойко, С. Гординский, В. Біднов, Д. Дорошенко, Ю. Шевельов, І. Зілинський, Г. Махів, І. Огієнко, О. Оглоблин, Я. Пастернак, В. Сімович, Р. та С. Смаль-Стоцькі, Д. Чижевський та десятки інших імен, що становлять славу української науки, які волею долі опинилися в еміграції. Друга частина – це гаслова чи словникова Енциклопедія (ЕУ-2), що складається з 10 томів та 11-го – доповнюючого. Принцип укладання цієї енциклопедії абетковий, статті значно коротші. Окрім того, ця частина детальніша, оскільки включає окремі статті-персоналії про визначних діячів з різних ділянок життя в Україні й почасти поза її межами, численні вузькі факти та події з різних ділянок українського життя. ЕУ-2 ніби доповнювала, конкретизувала ЕУ-1. Однак, як ЕУ-1, так і ЕУ-2 мали свої часові обмеження. Перша подавала стан української наукової думки в еміграції кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст. Друга охоплювала реалії та події до середини 80-х років цього ж століття. Звичайно, будь-яке енциклопедичне видання має пропуски. З різних причин, насамперед, через брак інформації. Не позбавлена цього недоліку й ЕУ-2. Саме тому професор А. Жуковський, який перебрав після смерті В. Кубійовича 1985 р. керівництво НТШ у Європі та головної редакції ЕУ-2, знаючи про такі пропуски, 1995 року звернувся до Національної академії наук України з пропозицією видати третю ЕУ-3. Ця Енциклопедія повинна була стати своєрідним продовженням ЕУ-2, оскільки у ній, на думку професора Аркадія Жуковського, мало бути відображено період після 1985 року по час її виходу — тобто кінець 1990-х років. Планувалося її видати до 1998 року – 80-річчя заснування Національної академії наук України.

Чому Жуковський звернувся з такою пропозицією до НАН України, а не до видавництва УРЕ чи відновленого у Львові НТШ? По-перше, у нього вже був досвід співпраці з установами НАН України: 1995 року Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського перевидав три томи ЕУ-1. По-друге, Український міжнародний комітет зв'язків з українцями за кордоном, створений 1990 року у системі НАН України, який очолював академік Ярослав Яцків, допомагав А. Жуковському з підготовкою 11-го (доповнюючого) тому ЕУ-2.

А. Жуковський добре орієнтувався в ситуації в Україні й наполіг на тому, аби проект ЕУ-3 виконувався науковцями НАН України, а координаційний центр знаходився не у Львові, як бажав того Голова НТШ у Львові професор Олег Романів, а у Києві. Все це й зумовило створення спочатку у рамках Українського міжнародного комітету, про який вже згадувалося, Координаційного бюро ЕСУ, яке 1998 року набуло статусу самостійної юридичної особи, а від 2004 року реформовано в Інститут енциклопедичних досліджень НАН України.

Доповнюючий характер ЕУ-3 на практиці виявив чимало проблем. А. Жуковський планував наповнити це видання не лише новими статтями про тих осіб, котрі з різних причин не потрапили до ЕУ-2, статтями про нові реалії останніх років існування СРСР, зокрема горбачовської перебудови, про нові інституції, події вже Незалежної України, а й доповнити статті, подані в різних (10) томах ЕУ-2 тією інформацією, якої бракувало у цих статтях. Це внесло плутанину, бо ЕУ-2 творилася протягом 30 років. Статті на перші літери абетки були написані у 50-ті роки, з того часу на момент започаткування ЕУ-3 минуло понад 45 років. Доповнювати ці статті було складно. Окрім того читачеві потрібно було мати комплект ЕУ-2, яку лишень тоді почало перевидавати НТШ у Львові. Саме це й викликало дискусію у членів ініціативної групи щодо статусу, структури та наповнення ЕУ-3. Головна редакційна колегія, очолювана трьома співголовами (І. Дзюба, А. Жуковський, О. Романів) провела підготовчу роботу зі створення словника чи реєстру Енциклопедії, було розіслано листи з анкетами, замовлено певну кількість статей. Аналізуючи наші дії, мушу зізнатися, що, на жаль, ніхто з нас, окрім професора А. Жуковського, не мав практичного досвіду такої роботи, тому й було чимало організаційних недоречностей і помилок.

Остаточно від доповнюючого характеру ЕУ-3 відмовилися, коли почали отримувати відповіді на розіслані листи та анкети. У той час e-mail ще був для нас недоступний, і листи надходили звичайною поштою. Були дні, коли ми їх отримували сотні. Тоді зрозуміли, що у 3 томи увібгати всю цю інформацію нереально, окрім того, виникло бажання мати продукт, в якому представлено цілісний образ України, принаймні, на столітньому часовому відрізку. Саме так редакція трактувала назву Сучасна Україна, тобто Україна ХХ століття, адже на початку століття були витoki нашої державності, тоді діяли найвизначніші наші політики, тоді було створено багато інституцій, у ті роки й світ дізнався про нашу націю та державу.

Головна редакційна колегія пристала на думку про необхідність видання окремої Енциклопедії, яка буде, звичайно, ґрунтуватися на попередніх енциклопедичних виданнях, однак стане самостійним енциклопедичним проектом. Критерій відбору та підготовки матеріалу, який було прийнято за базовий – об'єктивність, неупередженість і все-

бічність у висвітленні того чи іншого явища, події, особи. Критерій відбору особи – реальний внесок у сферу її професійної діяльності – чи то науку, чи то літературу, політику, спорт тощо. Звичайно, як і в будь-якій енциклопедії, є у нас і формальні критерії. Наприклад, для науковців – це наявність ступеня доктора наук. Чимало було дискусій з цього питання. Покійний Олег Романів особливо гостро виступав проти цього, однак, аби позбутися суб'єктивізму та й з огляду на те, що донині в Україні є лише одне узагальнене видання про науковців, а саме “Ученые Украинской СРСР”, видане у середині 70-х років ХХ ст., та відсутність Українського Біографічного словника переконали нас у правомірності антропологічного характеру ЕСУ.

Авторський колектив ЕСУ – наше найбільше багатство. Хоча ми маємо вже непоганий архів, електронну базу даних, формуємо бібліотеку, однак без автора доброї статті не підготуєш. Тим паче, що у нас усі статті – авторські. Неоціненну допомогу нам надають координатори ЕСУ. Це наші повпреди, якщо можна так сказати, в наукових установах, вишах, театрах, спілках. Їхня допомога є дуже важливою з огляду на антропологічний характер ЕСУ. Один том ЕСУ охоплює приблизно три тисячі статей, з них (залежно від літери, що потрапляє до цього тому) 50–70 відсотків – статті-персоналії. А це не лише люди, які нині працюють, а й ті, хто вже відійшов в інші світи, змінив місто, а то й країну проживання. На жаль, не в кожній установі є добрі архіви, ведеться історія вишу, театру чи спілки. Нині з цим питанням трохи легше, бо з'явилося багато публікацій на зразок “хто є хто” у тому чи іншому закладі, або “професори такого-то університету”. Та й сайтів останнім часом з'явилося багато. Думаю, що певною мірою таким виданням прислужилася й наша енциклопедія. У передмові до довідника “Професори Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (1784–2006)”, виданого 2006 р. у Львові, першим чинником, що “заініціював” це видання зазначено: “...підготовка багатотомного видання Енциклопедії Сучасної України, до якого, за задумом його упорядників, мали б увійти наукові біографії більшості провідних науковців Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького (ЛНМУ)”. Характер нашої енциклопедії загальноукраїнський, бо творять її автори з різних регіонів України. ЕСУ об'єднала схід і захід, північ і південь. Не знаю, чи знайдеться в Україні, принаймні, хоч одне містечко, де б не жив хоч би один з наших авторів. Ми використовуємо знання й напрацювання наших краснавіців, хоча, звичайно, основними авторами наших статей є науковці інститутів НАН України, галузевих академій та університетів України. Треба сказати, що ці люди працюють за символічний гонорар, а іноді й за “спасибі”. Це ентузіасти, це наші вірні й надійні помічники. Сотні людей, я навіть не знаю, як бути, бо хотілося б їх назвати, щоб читачі знали їхні імена. Серед наших авторів – це і всесвітньовідомі науков-

ці – Б. Патон, Ю. Глеба, М. Гродзинський, який до речі, є не лише членом Головної редакційної колегії ЕСУ, а й відповідальним редактором відділу “Біологія. Екологія”. Членом редколегії й відповідальним редактором відділу “Астрономія. Космонавтика” є Я. Яцків; Л. Пиріг відповідає за медицину; М. Чумаченко – за економіку; на жаль, нас покинув Я. Ісаєвич, він не лише був відповідальним редактором відділу “Історія” разом з професором С. Кульчицьким, а й нашим найкращим порадиником і помічником в усіх справах – від авторства до сприяння наповненню нашої бібліотеки, поширенню примірників ЕСУ за кордоном, у наукових колах Західної Європи. Схиляючи голову перед світлим образом Ярослава Дмитровича, не можу не згадати ще кількох великих вчених та ентузіастів енциклопедичної справи, справжніх наших щирих друзів, які, на жаль, покинули цей світ. Це Валерій Буркат, фахівець-аграрій, Дмитро Макарєнко, геолог, історик геології, завдяки йому редакція має не одну сотню статей про геологів України, зокрема про всіх репресованих науковців цього фаху, професор Олександр Маринич, під редакцією якого вийшла чи не найкраща галузева енциклопедія – “Географічна енциклопедія України”. Це наші автори й координатори: Сергій Фомін – росіянин з Сибіру, професор Національного університету фізичної культури й спорту України – так перейнявся справою творення ЕСУ, що весь свій вільний час віддавав їй. Повірте, підготувати статтю про спортсмена чи вид спорту дуже важко, бо це мобільна категорія людей, що часто змінює команди, місце проживання, тренерів тощо, а енциклопедична справа любить точність у датах, назвах, прізвищах. Хіба що ви маєте такий архів, як Василь Драга, що також не одну сотню статей підготував про важкоатлетів для ЕСУ, а ще “привів” до нашої редакції своїх друзів – істориків спорту в Україні – І. Лозовського з Вінниці, Ю. Грота з Харкова та інших, які стали нашими постійними і надійними авторами.

На жаль, від минулого року немає з нами Марії Миколаївни Хомляк. Її лозунг “ЕСУ понад УСЕ!” надихав нас. Ця дивовижна людина з величезною енергією й любов’ю до України мобілізувала на підготовку статей для ЕСУ найкращих фахівців-природничників (ботаніків, зоологів, біологів). Не шкодувала ані свого часу, ані своїх коштів, бо телефонувала, писала листи, консультувала, нагадувала, а іноді й “вистягувала” обіцяну статтю від автора. Багато для ЕСУ зробили К. Медведик з Тернопільщини, П. Ротач з Полтавщини, які, на жаль, також уже покинули цей світ. Нехай земля буде їм пухом, а кожен новий том ЕСУ – пам’ятником їхнього подвижницького життя.

Очевидно, варто починати писати історію ЕСУ, особливо про її авторів, бо не може бути ЕСУ без статей Г. Самойленка з Ніжина, Т. Сулятицького з Чернівців, Т. Пустовіта та В. Ханка з Полтави, Г. Зленка та Т. Басанець з Одеси, братів Б. та К. Хоменків і А. Подолинного з Вінниці, М. Костриці з Житомира, Ю. Бірюльова, Л. Зашкільняка,

М. Литвина та К. Науменка зі Львова, Л. Богданової, Л. Тверської та Т. Шпаковської з Дніпропетровська, О. Єпіфанової та О. Хорунжої з Луганська, Є. Мірошниченка з Миколаєва, В. Чирви з Сімферополя. А скільки киян! Не вистачить місця, щоб я назвав хоч би найактивніших наших авторів. Саме завдяки їхньому ентузіазмові, допомозі, жертвності ЕСУ існує й, певний, буде існувати до завершення цього проекту.

Якщо говорити про авторів з діаспори, то, правду кажучи, хотілося б їхньої більшої активності. Важко пояснити чому, але їх небагато. Можливо, це пояснюється тим, що ми не можемо платити гонорари, можливо, їхньою зайнятістю, чи нашими прорахунками в організації роботи з цими авторами. Але факт залишається фактом. З іншого боку, це, очевидно, й закономірно, бо все ж таки наша енциклопедія – це видання насамперед про материкову Україну, хоча ми намагаємося подавати статті про визначних діячів діаспори, їхні інституції, осередки, видання. Звичайно, є Енциклопедія діаспори, яка як спеціалізоване видання, повніше й ширше висвітлює життя української діаспори у тих чи інших країнах. Таке її завдання. Нині видано том, присвячений українцям Азії, Африки й Австралії, а минулого року видрукувано першу книгу тритомника, присвяченого українцям США. Та все ж хочу відзначити, що редакції й Інституту вдалося налагодити плідні зв'язки з декотрими науковцями українського зарубіжжя. Зрозуміло, що нам чимало писав, на жаль, нині стан здоров'я його не дозволяє це робити, професор А. Жуковський. Україністика Словаччини й Чехії дуже добре представлена старанням академіка М. Мушинки та частково професора М. Неврлого, Л. Баботи, В. Грешлика. Микола Мушинка безвідмовний, більше того, він слідкує, аби всі гідні особи й важливі інституції не лише названих країн потрапили до ЕСУ. Давні і плідні, ще від перших томів, маємо зв'язки з Михайлом Василюком з Аргентини. Професор Оксана Борушенко з Бразилії – наша незамінна помічниця у цій країні. Л. Жук, відома піаністка й педагог, та С. Ільницький – з Канади, а головне Р. Сенькусь – наш не лише автор, а й координатор разом з А. Макухом на північноамериканському континенті. Писали для нас і професор Л. Рудницький, і Р. Сербин, і В. Ревуцький, і М. Шафвал з УВУ. Багато допомагає А. Баб'як з Риму. У Польщі ми маємо наших надійних авторів – С. Заброварного, Ю. Гаврилюка, О. Колянчука. Східна діаспора у нас представлена В. Чумаченком з Краснодару, В. Чорномазом з Владивостока, Ю. Барабашом з Москви, Т. Лебединською з Санкт-Петербургу, О. Деко з Ізраїлю. Хотів би назвати й кількох неукраїнців, які дуже допомагають у справі підготовки ЕСУ. Це – керівник Грузинської енциклопедії З. Абашидзе, Молдовської енциклопедії – К. Манолаке, наша надійна авторка з Білорусі, викладач Гомельського університету Валентина Лебедева, польський славіст Богуслав Бакула та інші.